

KOVÁCS MARIAN:

MARX A SPANYOL TÖRTÉNELEMRŐL

Magyarországon Spanyolország történelmével eddig igen kevesen foglalkoztak. Akik ezt mégis megtették a jelenlegi történészkutatók közül, azok Wittman Tibor professzor tematikáján belül maradván – újat nem adva hozzá – részletkérdésekkel gazdagították az addigi ismereteket. Így például Mickun Nyinának a Mestáról és a köréje csoportosuló 18. századi gazdasági kérdésekről szóló munkái,¹ Zombori István² és J. Nagy László tanulmányai.³ A két utóbbi történész a Wittman professzor-féle mediterrán abszolutizmusból indul ki: Zombori István az állami berendezkedést választja vizsgálódásának tárgyául, s vele párhuzamosan röviden kitér az állami hivatalok bemutatására is. J. Nagy László a mediterrán abszolutizmus elnevezés jogosságát külpolitikai vonatkozásban támasztja alá. Ezenkívül feltárja a spanyolországi moriszkók és a török fennhatóság alá tartozó észak-afrikai arabok közötti kereskedelmi, katonai kapcsolatokat, és azt is érzékelteti, hogy a spanyol–török háborús konfliktus hozzájárult a két versengő hatalomtól lényegében független arab kalóz-államok létrejöttéhez.

Marx Spanyolországra vonatkozó megjegyzéseivel a magyar történeti szakirodalomban eddig lényegében csak Wittman Tibor professzor foglalkozott. Abból a marxí gondolatból kiindulva, hogy „a spanyolországi abszolút monarchia csak felszínesen hasonlít az Európában elterjedt abszolút monarchiákhoz, és inkább az ázsiai kormányformákkal állítható egy sorba”,⁴ s „miként Törökország, rosszul igazgatott tartományok halmaza maradt, élén egy névleges uralkodóval”,⁵ beszél arról, hogy „a marxista felfogás a spanyol abszolutizmus despotikus, törökös jellegét domborítja ki Marx nyomán”.⁶ Hangsúlyozza azt is, hogy „V. Károly alatt megalapozódik a sajátos spanyol abszolutizmus”, és „megtörik véglegesen a spanyol társadalom nyugati típusú dinamikája”.⁷ Ennek a marxí megállapításnak a továbbviteléből származik Wittman professzor speciális „archaikus” fogalma, amely magában foglalja a város és a falu olyan viszonyát, melyben egyik a másiknak nem tud ösztönzést adni. Nézete szerint, a sajátos spanyol feudalizmusnak a spanyol gyarmatokra történő átültetése révén maga a latin-amerikai fejlődés is sajátos, a spanyol fejlődéshez hasonló jelleget öltött.⁸

Összefoglalva tehát az eddigieket: Marx Spanyolországról szóló né-

zeteit ismeri a történeti irodalom, forrásként bőséggel idézi, használja,⁹ anélkül azonban, hogy valaha is fölvetette volna: hol keresendőek Marx ázsiai analógiájának forrásai, és hogy ez az analógia egyáltalán megalapozott volt-e. A történészek – tárgyuknak megfelelően – éppen csak a nekik szükséges Marx-szövegeket olvasták, kiragadva belőlük a fent említetteket, anélkül, hogy egymás mellé helyezve Marx összes spanyolországi vonatkozású írását, messzebbmenő következtetésekre jutottak volna. Ezt teszi az az amerikai kiadású könyv is,¹⁰ amely Marx és Engels spanyol témájú cikkeinek (kisebb hiányosságoktól eltekintve)¹¹ teljes gyűjteményét tartalmazza kronológiai sorrendben, de a munka pusztá felsorolást meghaladó érdemi részét, a gondolatláncszemek közti kapcsolódás elvének felfedezését az olvasóra bizza.

Dolgozatom ennek a hiányosságnak a pótlása szeretne lenni, azt vetve föl: voltaképpen Marxnak Spanyolország fejlődéséről milyen összképe volt.

Vizsgáljuk meg először azt, hogy az újságcikkek megírásának dátumai önmagukban vallanak-e valamiről!

Az első rövid megjegyzést magában foglaló írás időpontja 1854. március 3. Majd több hónapos szünet után, 1854. július 4-től kezdve egészen 1854. szeptember 21-ig, illetve 1854 novemberéig Marx átlagban 5–6 naponként vetett papírra Spanyolországot érintő híreket, ami azt jelenti, hogy ekkor állandóan figyelemmel kísérte ennek az országnak a sorsát, mint ahogy ezt Engelsnek írt levelében említi is.¹²

Ezután csaknem két éves hallgatás következik; legközelebb – és egyben utóljára – 1856. július 25-i és augusztus 18-i¹³ keltezéssel lát napvilágot két vezércikke A forradalom Spanyolországban címmel.

Jól érzékelhető tehát, hogy a londoni New York Daily Tribune-ban megjelenő cikkek¹⁴ megírásának ideje (az elsőtől és az utolsó kettőtől eltekintve) rendkívül rövid, 1854 júliusától novemberéig terjedő időszakra koncentrálódik. Ez természetesen nem is véletlen, hiszen ez az az időszak, amikor a spanyolországi események – az 1854-es és az 1856-os forradalom – a kor politikai érdeklődésének középpontjába kerültek.

Marx figyelme kezdetben az eseményeknek pusztán külpolitikai jellegű következményei miatt fordul az Ibériai-félsziget felé. „Ha ez a mozgalom sikeresebb lenne, ... ok lenne arra, hogy Franciaország katonai akcióját más irányba telerje, alkalmat adna véleménykülönbségekre Franciaország és Anglia között és valószínűleg a Spanyolország és az Egyesült Államok kormánya között függőben levő bonyodalmat is befolyásolná”.¹⁵ Szeptember 21-ig – mint már említettük – együtt él az esemé-

nyekkel, ugyanakkor augusztus közepe táján írásaiban megjelenik egy mélyáram, egy olyan Ariadne-fonal, amely novemberig nyomon követhető, s arra hivatott, hogy a kor spanyol eseményeit érthetővé tegye. A szám szerint kilenc hosszabb terjedelmű, elsősorban összefüggést, magyarázatot kereső részből álló összefüggő sorozat visszatekintő történelmi jellegű. Az I. közleményben vázlatosan érinti az arab korszakot, a fő témát V. (I.) Károly abszolútizmusának bemutatása és értékelése adja, a II.–VII. fejezetekben a spanyol történelem 1808 és 1814 közé eső szakaszát tárgyalja, s végül a VIII. és IX. rész az 1819 és 1833 közötti eseményeket öleli fel. Két utolsó írása az 1843-as, 1854-es és 1856-os események összevetését végzi el, különösen a két utóbbira koncentrálva.

Annak ellenére, hogy aránylag kicsiny terjedelemben foglalkozik V. (I.) Károly államépítő munkájával, olyan lényeges jellegzetességek megjelenését jelzi e korszakban, melyek „ma is hatnak, formálják (Spanyolország) sorsát és irányítják népének érzelmeit”, „mert nem csupán a jelenlegi válságnak, hanem mindannak megértéséhez is szükségesek, amit ez az ország a napóleoni uralom óta cselekedett és elszenvedett”.¹⁶

A 16. század legfontosabb produktuma – Marx szerint – az első, legnyersebb formájú abszolútizmus, amely úgy jött létre, hogy „az arisztokrácia mélyen lesüllyedt, anélkül, hogy legártalmasabb kiváltságait elvesztette volna, míg a városok elvesztették középkori hatalmukat, anélkül, hogy modern jelentőségre szert tettek volna”.¹⁷ Azaz Marx a spanyol fejlődés dinamizmusának megtörését tapasztalja a 16. században, aminek a következménye a belső piaci szálak meglazulása. Ezzel a földrajzi sokszínűségből adódó regionalizmus, valamint az arabok ellen folytatott reconquista eredményeképpen kialakult területi, jogi megosztottság kiegészült a nemzeti munkamegosztás és a belső csereforgalom hiányában létrejövő gazdasági regionalizmussal. Ennek a „világmonarchia ábrándja”-t¹⁸ kergető, gyökértelen despotizmusnak a kiépítése az a mozzanat, mely Marx szerint *kiszakítja Spanyolországot az összeurópai fejlődésből*, és az „ázsiai kormányformákkal” állítja egy sorba.

Ennek a sajátos felépítménynek, illetve történelmi fejlődésnek megszemenő kihatásai voltak Spanyolország további történetének alakulására – mondja Marx –, amelyben „azok a fordulatok, amelyek a szokásosan államnak nevezett szférában végbementek, oly kevéssé érintették a spanyol népet, hogy ez utóbbi nyugodtan átengedte ezt a korlátolt területet udvari kegyencek, katonák, kalandorok és úgynevezett államférfiak hullámzó szenvedélyeinek és kicsinyes intrikáinak”.¹⁹ Fel szeretnénk hívni

a figyelmet erre az idézetre, mely erősen összecseng Marx ekkor formálódó Ázsia-képével, amelyben a „politika felhőrégiója”-ról²⁰ beszél.

Marx tehát nyomatékosan figyelmeztet az állam és a társadalom közötti kapcsolatok fentiekből származó különösségére, ami Napóleon kudarcát is meghatározta. „Így történt, hogy Napóleon, aki, miként összes kortársai, Spanyolországot élettelen tetemnek tartotta, szerfölött kínosan lepődött meg, amikor felfedezte, hogy ha a spanyol állam halott is, a spanyol társadalom tele van élettel, és minden része ellenálló erőktől duzzad”.²¹ Ugyanakkor utal ezzel kapcsolatosan a kortársaiban meglévő hibás történelemszemléletre is: „Talán egy ország sincs, Törökországot kivéve, amelyet Európa olyan kevésbé ismer és oly tévesen ítél meg, mint Spanyolországot. A számtalan helyi pronunciamiento és katonai lázadás hozzászoktatta Európát, hogy egy szinten lássa Spanyolországot a preto-riánusok korának római birodalmával. Ez éppen olyan felületes szemlélet, mint azok téves felfogása volt, akik Törökország esetében azt hitték, hogy a nemzet élete kialakult, mert hivatalos történelme az elmúlt évszázadban csak palotaforradalmakból és janicsárlázadásokból állott”.²²

A török analógia itt is Ázsia felé mutat. Ezek után joggal merül föl: hogyan is vetődhetett fel Marxban ez az ázsiai analógia, hol találhatóak ennek forrásai?

Ebben a vonatkozásban újabb értelmet nyer a már korábban említett kronológiai mozzanat, ha nemcsak önmagukban, kiragadva vizsgáljuk ezeket az írásokat, hanem megpróbáljuk elhelyezni a marxi életműben is. Marx ebben az időben, 1853-tól intenzíven tanulmányozza Ázsiát, különösen Indiát, az angol kapitalizmus indiai berendezkedését. Fő olvasmányélménye ebben a tekintetben Hegel és Montesquieu. A kérdés tehát: vajon ennek a spanyolképnek a forrásai Hegelnél és Montesquieu-nél szintén megtalálhatók?

Pár gondolat összecsengéséből az derül ki, hogy amikor Marx Hegel és Montesquieu munkáit tanulmányozta, mintha a francia gondolkodó gyakorolt volna rá nagyobb hatást ebben a vonatkozásban. Montesquieu „A törvények szelleme” című művében Perzsia mellett Törökország az önkényuralom tipikus példája, mondhatnánk úgy is, tiszta forma. Spanyolország és Kína ellenben összetettebbek, egymásnak pontosan ellentétei. Montesquieu ugyan csak a spanyol, illetve kínai ember jellemének szembeállításakor mondja ki szó szerint ezt az ellentétet,²³ de felfogásában az emberi jellem, mint az állami berendezkedés produktuma jelenik meg. Spanyolország monarchiára predesztinált ugyan, de Portugáliához hasonlóan, a zsarnokság felé halad,²⁴ vezérelve a zsarnokság vezérelvét köve-

ti,²⁵ hiszen a gyarmatokon még a többi önkényuralmi államot is meghaladó kegyetlenkedéssel irtja ki az indiánokat.²⁶ Kína pedig önkényuralomra lenne predestinálva, de állama normális feltételek esetén a monarchia jegeit mutatja²⁷ – mondja Montesquieu.

Úgy tűnik, Montesquieu a 16. században szintén az európaiótól való eltávolodásként értékeli és ábrázolja Spanyolország fejlődését; s ennek okaként az árforradalom hatását jelöli meg. Így Marx Spanyolország gazdaságának az árforradalom következtében történő tönkremenetelére is magyarázatot adó, értékes gondolatokat találhatott Montesquieu könyvében. Amit ma – történelmi fogalommal élve – a 16. századi spanyol gazdaság extravertált jellegének mondunk, azt a 18. század nagy francia gondolkodója így fogalmazta meg: „Nem jó az a gazdagság, amely csak a véletlen ajándéka, s nem alapul a nemzet szorgalmán, lakosainak számán és a földművelésen. A spanyol király, aki cádizi vámhivatalától nagy összeget vesz fel, ebből a szempontból nem más, mint egy roppant gazdag magánember egy nagyon szegény államban. Az idegenektől minden az ő birtokába jut anélkül, hogy saját alattvalóinak bármi része lenne abban... Ha Kasztíliaának néhány tartománya olyan összeget tudna juttatni a spanyol király számára, mint amilyeneket a cádizi vámhivatal, hatalma sokkal nagyobb lenne:... nagy államkincstár helyett, nagy népe lenne a királynak.”²⁸

Lényegében Montesquieu az első, aki Spanyolország esetében az árforradalom ilyen hatását számba veszi, amely, nüközben a spanyol abszolutizmus külső forrásaként szerepel, szét is rombolja ennek belső gazdasági alapját, s ez vezeti – Montesquieu szerint – a spanyol monarchiát egy olyan önkényuralom felé, aminek példáit csak Ázsiában leli fel.

Még markánsabban látjuk visszatérni ugyanezt a gondolatot Marxnál, aki az árforradalom hatását – emlékezzünk a Tőke I/24. fejezetére – igen plasztikusan mutatja be.

Ezeket a gondolatokat – a spanyol abszolutizmus despotikus, törökös, a nyugat-európaiótól elütő, extravertált jellegét – már Wittman Tibor professzor is kiemelte, anélkül azonban, hogy felvetette volna a forrás, az eredet kérdését – amire mi most utaltunk. Szerintünk az ázsiai analógiát még szélesebbre is lehet tágítani. Marx korai India-tanulmányai-ban erős Hegel-hatás is megfigyelhető.²⁹ Az a tény, hogy Marx egyidőben „tanulta” Spanyolországot és Ázsiát (azon belül Indiát), azt is eredményezhette, hogy Marx, aki mind India, mind Spanyolország esetében sok *Nyugat-Európától eltérő* vonást vesz észre, felfigyel ezek közül néhány-nak a hasonlóságára (pl. a városfejlődés, az állam természete, az állam és a

társadalom viszonya). Ez bizonyos „átütéseket”, „rövidre zárásokat” is jelent az összehasonlításban; ami egyszerre erőssége ezeknek a Marx cikkeknek – amennyiben Spanyolország távolodását jelzik Nyugat-Európától –, de gyengesége is – amennyiben nem vetik föl egy (Közép)-Kelet-Európával való analógia lehetőségét. Ezt azért említjük, mert úgy véljük, hogy az ázsiai analógiát a marxista és a polgári történészek egyaránt túlságosan könnyen, kritika és vizsgálat nélkül vették át. S úgy tetszik, ezzel a spanyol fejlődés jellegzetességeinek kutatásában mellékútra tértek.

De vajon Marx megállt-e ennél a (fentebb említett) állításánál, vagy pedig elbizonytalanodott a későbbiekben, mint pl. az ázsiai modell mozdulatlanságának kérdésében (ahogy erre India kapcsán Habib utal)?³⁰ Erre választ az 1856-ban írt két vezércikk ad:

„1856-ban nemcsak azt látjuk, hogy az udvar és a hadsereg áll az egyik oldalon, szemben a néppel a másikon, hanem a nép soraiban is ugyanolyan választóvonalakat látunk, mint Nyugat-Európa többi részén”.³¹ Ezt a megállapítását, melyben úgy tűnik, hogy a 19. században Spanyolországban újból a nyugat-európai fejlődés általános jegyeit véli felfedezni, alátámasztja egy másik, amelyben egyértelműen bizonyossá válik ez a sejtés.

„Espantero cserbenhagyta a cortest, a cortes a vezetőket, a vezetők a burzsoáziát, ez pedig a népet. Ez újabb szemléltető példa arra, hogy mi is a jellege az Európában 1848–49-ben lezajlott küzdelmek legtöbbszörének és az e földrész nyugati részén ezután várható küzdelmeknek. Egyrészt itt van a modern ipar és kereskedelem, amelynek természetes irányítója, a burzsoázia viszolyg a katonai zsarnokságtól; másrészt azonban, ha a burzsoázia harcot indít ugyanezen zsarnokság ellen, harcba lépnek maguk a munkások, a munka modern szervezetének termékei, hogy jussokat követeljenek abból, amit a győzelem eredményezett. Az ilyenképpen akarata ellenére reá kényszerített szövetségtől megrettent burzsoázia ismét visszahúzódik a gyűlölt zsarnokság ütegeinek oltalma alá. Ez a titka az európai állandó hadseregeknek...” És a csattanó: „egyébként meglepő és váratlan, hogy még Spanyolország is erre tanít bennünket.”³² S a jövő szempontjából így értékel: „A következő európai forradalom olyan Spanyolországot talál majd, amely megérett arra, hogy együttműködjék vele. Az 1854-es és az 1856-os esztendő átmeneti szakaszok voltak, amelyeken Spanyolországnak át kellett mennie, hogy ezt az érettséget elérje”.³³

A 16. században az összeurópai fejlődéstől elszakadó, sajátos arculatú Spanyolország – mondja tehát Marx – a század 50-es éveire ismét becsatlakozik a nyugat-európai fejlődésvonalba.

Marx szerint a napóleoni uralom óta eltelt „csaknem ötven évnyi időszak, amely nem volt tragikus epizódok és hősi erőfeszítések híján, valóban a modern történelem egyik legmegkapóbb és legtanulságosabb fejezete”.³⁴

Így Marx az 1808-as támadással kezdődő napóleoni uralomtól eredezteti azt a fordulópontot, amelynél Spanyolország letér addigi ázsiai jellegűnek minősített pályájáról, és egyben visszatér egy nyugat-európai típusú fejlődésvonal felé közelítő pályára.³⁵ A fordulatot tehát külső hódítás által megteremtett idegen uralom eredményezte. Ha ezt a gondolatmenetet összevetjük Marx 1853-as India-cikkével, igen mély analógia sejlik fel: Marx India esetében is külső faktorban, az angol kapitalizmus hódításában látja azt az erőt, amely a „történelem öntudatlan eszközeként” társadalmi forradalmat idézett elő.³⁶ Napóleon, akit ugyancsak a „leghitványabb érdekek” fűtöttek Spanyolország meghódításakor, mondhatnánk, szintén a kapitalizmus öntudatlan eszközeként szolgált.

Érdeemes azonban feltenni a kérdést: vajon igazolja-e a spanyol gazdaságtörténet Marx véleményét Spanyolországnak az európai fejlődéshez való „visszatéréséről”, és Marx miért éppen 1856-ra látja visszatértnak Spanyolországot? Megalapozott-e a burzsoázia és a munkásosztály szembeállításának általános képe 1856-ban Spanyolországban? Vagy lehetséges, hogy Marx általános forradalmat váró hangulata következtében preconcepcióval közelíti meg a valóságot, és olyan antagonisztikus ellentéteket vetít ki, amelyek ilyen polarizáltan, ilyen végletekig feszítve, az akkori spanyol társadalomban nem is léteztek?³⁷

A 19. század első felére vonatkozó spanyol gazdaságtörténeti munkák arra utalnak, hogy ebben az időszakban Spanyolországban a nemzetközileg élenjáró angol és francia gazdasági fejlődéshez viszonyítva gyengé, de az ország korábbi belső gazdasági állapotához képest erőteljes gazdasági fejlődés indult meg, különösen 1830 után, aminek eredményei főként az 50-es évek után jelentkeztek.

A bányászat termelése jelentékenyen nőtt (szén, vas, higany...),³⁸ a 19. század eleji, kézműipari szinten lévő katalán kisolvasztók mellett, 1832-től megteremtődött a modern fémkohászat alapja a kezdetben faszénnel, majd később koksszal működő nagyolvasztók révén.³⁹ Pierre Vilar ezt az időszakot tartja az első „felszerelési periódusnak”,⁴⁰ bár a gépesítés előrehaladását megnehezítette a gyárosítás elleni társadalmi agitáció.⁴¹ A korszerű eszközökkel való ellátás különösen a textiliparban öltött nagy méreteket,⁴² ami egyaránt jelentette az egyszerűbb gépek, az orsók tömeges alkalmazását,⁴³ valamint a gőzgépek működtetését is.⁴⁴

Az ipari forradalom első hulláma a textilipart érte, aminek következtében megnövekedett a nyersanyagigény, a termelés,⁴⁵ a korábbi helyi központok, Barcelonába és vidékére koncentráálódtak, de a különböző nyersanyagoknak megfelelően, mellette más központok is létrejöttek (Sevilla, Bejar, Valencia).⁴⁶ A nehéziparban jelentős terület volt a hajógyártás (központjai: Barcelona, Valencia, Baszkföld, Cádiz, Huelva). A gyáripár kiépülését nagyban elősegítette az 1834-es törvény, mely eltörölte a céheket.⁴⁷

Spanyolország nagymérvű demográfiai növekedése⁴⁸ a periferián elhelyezkedő (főként északi, keleti, déli) városokban csapódott le.⁴⁹ A gyapotmanufaktúrákban több, mint 100 000 személyt alkalmaztak, főleg nőket, a selyemiparban pedig 35 000 munkást.⁵⁰

Ez a fejlődés azonban nagy eredményei ellenére sem vethető össze a fejlett európai országok fejlődésével. Az 1845-ös költségvetési törvény tarifamegoszlása továbbra is a kézművesipar dominanciájára utal,⁵¹ a külkereskedelemben pedig az idegen tőke túlsúlya a spanyol gazdaság függő helyzetét jelzi,⁵² bár Katalóniában a nemzeti tőke a meghatározó.⁵³

Mindezek a tények azt mutatják, hogy amikor Marx az 1856-os Spanyolországban a tőkésosztály és a munkásosztály szembenállását látja⁵⁴ (ami zömmel a tőkés és a kisipari munkás ellentéte, akárcsak Franciaországban; kisebbségben a tőkés és a gyáripari munkás ellentéte), a fentebb leírt gazdasági fejlődésből kiindulva, reálisan ítéli meg a helyzetet. Helyesen veszi észre a fejlődés egyenetlenségét és nagyságának relatív voltát, s ezért állapítja meg, hogy „a pronunciamientók általános elterjedése ellenére, a spanyolországi forradalom csak Madridra és Barcelónára korlátozódott”;⁵⁵ Madridra, ahol a kézművesek, Barcelónára, ahol a takácsok emeltek barrikádokat, és harcuk határozta meg a forradalom kimenetelét. Tehát 1856-ban a tőkés–munkás osztályellentét nagymérvű kiéleződése az egész spanyol társadalomra még nem volt jellemző, de az iparilag legfejlettebb körzetekre már igen.

Spanyolország tehát 1808 után „mozog vissza” Nyugat-Európa felé, véli Marx. De mik azok a különleges tényezők, amelyek ezt a „visszatérítést” elindították? Két felépítményjellegű tényező kiemelt szerepére figyelhetünk fel – Marx gondolatmenetét követve –: az egyik a napóleoni alkotmány, a másik a hadsereg.

Az alkotmány

1808-ban „volt egy körülmény, amely a helyzet minden nehézségeért kárpótlást nyújtott. Hála Napóleonnak, az ország megszabadult

királyától, királyi családjától és kormányától. Ilyenképpen széttörték a bilincsek, amelyek egyébként a spanyol népet esetleg meggátolták volna abban, hogy vele született energiáit kifejtse”.⁵⁶ És a francia császár megajándékozta őket alkotmányainak egyikével, mely – ahogy Hegel mondja – csak a priori alkotmányként, külsőleg rakódott rá.⁵⁷ Ez az alkotmány, illetve az 1812-es cádizi alkotmány – mely „a régi fuerók másolata, de a francia forradalom fényében értelmezve és a modern társadalom szükségleteihez alkalmazva”⁵⁸ – a jog, a törvények szférájában helyezte vissza Spanyolországot arra a bizonyos, Európához konvergáló pályára, kiegészítve ezzel a hadsereg ugyanilyen irányú tevékenységét.

Igaza van Hegelnek, amikor a priori-nak minősíti ezt az alkotmányt, Spanyolország még valóban nem érett meg rá. Marx is részletesen rámutat arra, hogy még négy évvel később is véletlen szerencsék tömegének köszönhető a cádizi alkotmány létrejötte.⁵⁹ Mégis mindkét alkotmánynak óriási szerepe volt. Egyrészt a francia kormány „a Napóleon seregei által előzönlött tartományokban minden klerikális és feudális intézményt elsöpört és bevezette a modern közigazgatási rendszert”,⁶⁰ másrészt a cádizi program ugyan „helyreállította a régi közigazgatási rendszert, de ... lefejtette róla középkori jellegét”.⁶¹

Lassanként azonban Spanyolország erre a polgári alkotmányra is megérett, hiszen a forradalmak követeléseinek állandó programjaként szerepelt a cádizi tervezet helyreállítása, 1820–23-ban, majd 1836-ban újra életre is keltették. Ez a marxi formula már arra is figyelmeztet bennünket, hogy ez ellen a „visszamoszgas” ellen erőteljes fékek is működésbe léptek, s az ezek elleni harcban volt nagy szerepe a hadseregnek.

A hadsereg

Úgy is mondhatnánk, hogy a hadsereg a rövid idő alatt rendkívül erőltetett üteművé vált fölzárkózási folyamat kivitelezője. Ám Marx már korán fölfigyel a következőkre: „A forradalmi megmozdulások Spanyolországban a század eleje óta feltűnően egységes képet mutatnak; ... minden palotaforradalmat katonai lázadások kísérnek, és ezzel mulhatatlanul együtt járnak a városok pronunciamientói. Két oka van ennek a jelenségnek. Először: azt, amit modern értelemben vett államnak nevezünk, a nép kizárólagos provinciális élete folytán, nemzeti méretekben az udvarral szemben csakis a hadsereg testesíti meg. Másodszor: Spanyolország sajátos fekvése és a spanyol felszabadító háború olyan feltételeket teremtettek, amelyek mellett a spanyol nemzet minden életereje csakis a

hadseregben összpontosulhatott... és így a nemzet legaktívabb része megszokta, hogy a hadsereget tekintse minden nemzeti felkelés természetes eszközének”.⁶² A hadsereg tehát az egyetlen összspanyol, a történeti hagyományok miatt sajátos súllyal rendelkező intézmény. A spanyol felszabadító háborún a franciák ellen folytatott harc értendő, „amely nemcsak a nemzeti védelem legfőbb eszközévé, hanem Spanyolország első forradalmi szervezetévé és a forradalmi tevékenység központjává is avatta a hadsereget”; – különösen a gerillamozgalommal való érintkezése folytán – „az 1814–19-es összeesküvések, amelyek mind a hadseregből indultak ki; az 1833–40-es dinasztikus háború, amely mindkét fél hadseregétől függött”.⁶³ Kiegészíthetnénk még a felsorolást az 1820–23-as Riego vezette katonai lázadással is.

Engels mindezt összefoglalóan így fejezi ki: „a spanyol hadsereg 1808 óta az úgyszólván szüntelen lázadás állapotában van. De a valódi okok mélyebbek”.⁶⁴ (Ezeket a mélyebb okokat azonban nem fejti ki, csupán következményeit vonja le a hadseregre nézve, lényegében Marx nézetét véve át.)

Érdekes, hogy az oly fontos szerepet betöltő hadsereg milyen sokáig őrizte a középkor hagyományait. „Narvaezre várt a feladat, hogy az ezredektől elvegye régi tartományi zászlóikat, amelyek mind különböztek egymástól, és bevezesse a spanyol lobogót a hadseregbe! Hasonlóképpen szét kellett rombolnia a régi tartományi szervezetet, központosítani kellett a hadsereget és helyreállítania az egységet”.⁶⁵

A különleges történelmi küldetést teljesítő spanyol hadsereg azonban minél jobban betöltötte történelmi hivatását, annál jobban elvesztette nemzeti, forradalmi jellegét – véli Marx. „Az 1830-tól 1854-ig tartó nyugtalan korszakban a spanyol városok rájöttek arra, hogy a hadsereg már nem a nemzet ügyéért száll síkra, hanem eszközévé⁶⁶ lett az udvar katonai gyámolításáért vetélkedő karrieristák kezében”.⁶⁷ „Az első lökés még 1854-ben is a hadseregtől származott”.⁶⁸ Azonban „a katonai felkelés a népi felkelés támogatását csak úgy nyerte el, hogy ez utóbbinak a feltételeihez alkalmazkodott”.⁶⁹ „A katonaság nem mindenütt ragadta magához a kezdeményezést, hanem egyes helyeken engednie kellett a lakosság erős nyomásának”,⁷⁰ sőt Marxban néha az az érzés fogalmazódik meg, hogy a városi katonaság azért csatlakozott a felkelőkhöz felső parancsra, hogy átvéve a vezetést, mérsékelje a helyi forradalmak radikalizmusát.⁷¹ Mindez „arról tanúskodik, hogy mennyire meggyengült a katonai túlsúly alapja a spanyol forradalomban”. 1856-ban pedig „a hadsereg teljesen szembefordult a néppel,... csakis ellene és a nemzetőrség

ellen harcolt. Egyszóval, a spanyol hadsereg forradalmi küldetése véget ért”.⁷²

Marx tehát – ha jól értjük – a spanyol fegyveres erők szerepében bekövetkezett nagy fordulatot így értékelte: a hadsereg a fejlődés gyorsító faktorából a konszolidáció (fékek?) tényezőjévé vált..

Mindebből tehát nem aaptalan feltételezni azt, hogy Marx utolsó spanyol témájú írásaiban a 19. század első felében bekövetkezett nyugat-európai fejlődéshez való „visszazogás” és e fejlődés felgyorsulásának tényei mellett a várható kifulladás problémája is felvetődik, ez a 19. század utolsó harmadában már nyilvánvaló, amint ezt J. Nadal az „ipari forradalom kudarcáról” írva megállapította.⁷³

Marx a későbbi években nem tér vissza Spanyolországhoz, ezért az ország későbbi problémái már nem kapnak helyet spanyol-képében. 1854–56 között ugyanis a politikatörténeti analógiák – a francia 1848–49-es és a spanyol 1856-os események összehasonlítása – szerintünk nemcsak arra utalnak, hogy Spanyolország a múlt század közepén ismét ráta-
lált Nyugat-Európára, hanem arra is, hogy ebből a találkozásból nem lett tartós kötelék. Spanyolország megint új utakra tért, azt hisszük, a közép-kelet-európai típusúhoz hasonló fejlődési pályára. Ennek elemzése azonban már a marxi mű utáni kutatás – eddig el nem végzett – feladata marad.⁷⁴

Jegyzetek

1. *Mickun Nyina*: A kasztíliai koronatartományok agrárrendszerének néhány problémája a XVIII. században. Agrártörténeti Szemle, 1975. 3–4. sz. 293–352.; A merinói juhok transzhumálása a XVIII. századi Spanyolországban és a Mesta pásztora. Agrártörténeti Szemle, 1972. 3–4. sz. 279–91.; A Mesta bírságai. Agrártörténeti Szemle, 1978. 1–2. sz. 1–10.
2. *Zombori István*: A spanyol abszolutizmus és V. Károly császársága. (Az újabb szakirodalom tükrében.) Világtörténet, 1980. 3. sz. 69–83.; Központosítás és abszolutizmus a XVI. századi Spanyolországban. Acta Historica, LXXVII. 66–67.
3. *J. Nagy László*: Spanyolország és Észak-Afrika a XVI. században. Acta Historica, LXXVII. 43–54.
4. *Marx–Engels* Művei (a továbbiakban MEM). 10. k. 430. Budapest, 1965.
5. MEM, 10. k. 430.
6. *Wittman Tibor*: A spanyol abszolutizmus néhány vonása a XVI. században. Acta Historica, XV.
7. Uo.
8. *Wittman Tibor*: A latin-amerikai feudalizmus kialakulásának vitás kérdései. Századok, 1972. 6. sz. 1307.

9. Manuel Tuñon de Lara, az egyik legnagyobb spanyol történész egészen más okból kifolyólag nyúl Marxhoz, az 1812-es alkotmánnyal kapcsolatban idézi szavait. *La España del siglo XIX. T. I–II.* Barcelona, 1980. 47.
10. *Revolution in Spain* by Karl Marx and Frederick Engels. New York International Publisher 1939.
11. A hiányzó cikkek: 1. A spanyolországi események – Izgalom Itáliában – A német államok magatartása – Angol bírák. MEM, 10. k. 328–337. 2. Spanyolország – Intervenció. MEM, 10. k. 543–546.
12. Marx levele Engelshez. MEM, 28. k. 368–69.
13. A második vezércikkre vonatkozólag két keltezési időpontot találtam. Az amerikai kiadású gyűjtemény (lásd a 11-es lábjegyzetet) augusztus 18-i dátummal közli, a hazai kiadás pedig augusztus eleji keltezéssel. (MEM, 12. k. 45.)
14. Valamennyi megjelent, egy kivételével: Spanyolország – Intervenció. MEM, 10. k. 543–46.
15. MEM, 10. k. 305.
16. MEM, 10. k. 431.
17. MEM, 10. k. 429.
18. MEM, 10. k. 429.
19. MEM, 10. k. 323.
20. Marx: *Tőke* I. k. Bp. 1961. 336.
21. MEM, 10. k. 430.
22. MEM, 10. k. 322.
23. *Montesquieu: A törvények szelleme.* Bp. 1962. I. k. XIX. könyv X. fejezet 507–508.
24. i. m. I. k. II. könyv. IV. fejezet. 134.
25. i. m. I. k. II. könyv 188., 205. old.-on a jegyzet.
26. i. m. I. k. VIII. könyv. XVIII. fejezet. 270–71.
27. i. m. I. k. XVIII. könyv. VI. fejezet. 478.
28. i. m. II. k. XXI. könyv. XXII. fejezet. 71.
29. *Irfan Habib: Marx észrevételei Indiáról.* Világtörténet, 1983. 4. sz. 4–5.
30. i. m. 13–17.
31. MEM, 12. k. 37.
32. MEM, 12. k. 39–40.
33. MEM, 12. k. 45.
34. MEM, 10. k. 431.
35. Ez a tény magyarázhatja azt is, hogy kilenc cikke közül (mely összefoglaló címen A forradalmi Spanyolország néven jelent meg) terjedelmében leg hosszabbban (II–VII. fejezetig) és legbehatóbban is ezzel a korszakkal foglalkozik.
36. MEM, 9. k. 123.
37. *Karsai László: Marx és Engels a nemzeti kérdésről.* Magyar Filozófiai Szemle, 1980. 3. sz. 397.
38. *Pierre Vilar: Spanyolország története.* Gondolat Bp. 1984. 79.; *Jorge Nadal: El fracaso de la Revolución industrial en España, 1814–1913.* Editorial Ariel Barcelona – Caras – Mexico 94., 113., 114.
39. *Tuñon de Lara: La España del siglo XIX. I–II.* Barcelona, 1980. I. k. 100. *Miguel Artola: La burguesía revolucionaria (1808–74).* Alianza Editorial, 116.

40. *Pierre Vilar*: Spanyolország története, 80.
41. *Tuñon de Lara*: La España del siglo XIX. I. k. 100.
42. u. o.
43. *Miguel Artola*: La burguesía revolucionaria (1808–74.) 113.; *Jorge Nadal*: El fracaso de la Revolución industrial en España 1814–1913. 196., 198.
44. *Miguel Artola*: La burguesía revolucionaria (1808–74.) 113.
45. *Jorge Nadal*: El fracaso de La Revolución industrial en España 1814–1913. 205–206., 228.
46. *Pierre Vilar*: Spanyolország története, 80–81.; *Miguel Artola*: La burguesía revolucionaria (1808–74.) 115.
47. *Tuñon de Lara*: La España del siglo XIX. I. k. 100.
48. *Jorge Nadal*: El fracaso de la Revolución industrial en España 1814–1913. 17., 20.; *Miguel Artola*: La burguesía revolucionaria (1808–74.) 68., 69., 71.
49. u. o. 74.
50. u. o. 113.
51. u. o. 114.
52. u. o. 122–23.; *Jorge Nadal*: El fracaso de la Revolución industrial en España 1814–1913. 228.
53. *Pierre Vilar*: Spanyolország története, 81.
54. MEM, 12. k. 39–40.
55. MEM, 12. k. 42–43.
56. MEM, 10. k. 432.
57. *Hegel*: Előadások a világtörténet filozófiájáról. Akadémiai Kiadó, Bp. 1979. 639.
58. MEM, 10. k. 455.
59. MEM, 10. k. 458–59.
60. MEM, 10. k. 457.
61. MEM, 10. k. 457.
62. MEM, 10. k. 345.
63. MEM, 12. k. 44.
64. MEM, 11. k. 466.
65. MEM, 11. k. 465.
66. sic! Általam helyesbítve: „... eszközzé lett a .... karrieristák kezében”.
67. MEM, 10. k. 345–46.
68. MEM, 12. k. 45.
69. MEM, 10. k. 346.
70. MEM, 10. k. 346.
71. MEM, 10. k. 347–48.
72. MEM, 12. k. 45.
73. *Jorge Nadal*: Az ipari forradalom kudarca Spanyolországban. Gazdasági elmaradottság, kiutak és kudarcok a XIX. századi Európában. Szerkesztette Berend T. Iván és Ránki György. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 243–297.
74. A Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung című folyóirat 1984. 26. évfolyam 4. számának 478–490. oldalán Manfred Neuhau és Karl-Frieder Grube „Eine unbekannte Arbeit von Karl Marx aus der New-York Tribune” című

előtanulmánya arról tudósít, hogy Hans-Jürgen Bochinski az I/14. MEGA² – kötet előkészítési munkálatai során megtalálta Marx „A forradalmi Spanyolország” című cikksorozata eddig elveszettnek hitt kilencedik részét. A német szaklap az előtanulmánnyal együtt közli az újonnan felfedezett írást. Meg kell állapítanunk, hogy sem a német kutatók, sem Marx cikke nem érinti alapvetően a dolgozat gondolatmenetét, csupán részletekkel gazdagítja, és eddigi megállapításait erősíti meg.

A német előtanulmány pontosan részletezi a marxi cikkek megírásának Angliából New-York-ba való továbbításának, megjelenésének dátumait, és a dolgozat középpontjába állítva, rámutat a cikkek amerikai közlési időpontjainak és a világpolitika eseményeinek szoros kapcsolatára. Ezen kívül adatokat közöl Marx spanyolországi tanulmányaira való felkészülésével kapcsolatban.

A két német történész sok gondolata összecseng a fenti dolgozat számos következtetésével. Manfred Neuhau és Karl-Frieder Grube szintén felhívják a figyelmet arra, hogy Marx kezdetben aktuálpolitikai okok miatt fordult Spanyolország felé, de később „áthelyezte a hangsúlyt a spanyol események besorolására és megítélésére”, és „egyre inkább háttérbe szorul a kérdésfelvetés eredeti, külpolitikai tényezője”. Azt is kiemelik, hogy Marx az európai forradalmak újbóli fellángolásának reményét fűzi a spanyol népi megmozdulásokhoz.

Végző következtetésük megegyezik ennek a dolgozatnak az összegező gondolatával, hiszen azt, amit ez utóbbi – Marx alapján – összefoglaló néven Spanyolország történeti útjának az európai fejlődésvonalhoz való visszatéréseként emleget, azt a német kutatók így fogalmazzák meg: „Az egymást követő katonai felkelések, palotaforradalmak és restaurációs szakaszok kusza képét Marx, mint egyetlen forradalmi ciklust értelmezi, amelyen keresztül a polgári kapitalista társadalmi rend, bár kínzó lassúsággal és állandó vereségektől fékezve, feltartóztathatatlanul utat tör magának”.